

„A mágia egy remek modern kifejezés...”

Beszélgetés Christopher A. Faraonéval

1. kép. Christopher A. Faraone
(forrás: <http://classics.uchicago.edu/faculty/faraone>)

C. A. Faraone (1955) a Chicagói Egyetem Ókortudományi Intézetének (Department of Classics) professzora. Fő kutatási területe az ókori görög költészet, vallás és mágia. Az elmúlt években többször is járt hazánkban, hogy előadásokat tartson az ELTE Ókortörténeti Tanszékének és a Szépművészeti Múzeum Antik Osztályának meghívására. Bajnok Dániel egy ilyen látogatása alkalmával beszélgetett vele.¹

BD: Elsőként azt kérdezném, hogy minek a hatására lett Önből ókorász? Mi keltette föl az érdeklődését a klasszika-filológia iránt?

CAF: Amikor egyetemi alapképzésre kerültem, már érdekelt a költészet, különösen az angol költészet, és persze a történelem is. Erős középiskolába jártam, ahol öt évig tanultunk latinul, amit aztán az egyetemen is folytattam. Ezra Pound költészetéről írtam a BA szakdolgozatomat, akinek volt néhány nevezetes Propertius-fordítása – ezek nagyon érdekelték. A New York-i Állami Egyetem, ahová jártam, remek középkoros képzést nyújtott, a legkiválóbb amerikai kutatók tanítottak. Felvettem pár órát a középkori angliai újlatin költészet témájában: John Gowerről és másokról tanultunk. Már nem is emlékszem, hogy miért, de úgy terveztem, hogy diploma után medievisztikából fogok doktorálni, talán középkori latin irodalomból.

De akkoriban nehéz idők jártak New York államban, gazdasági válság volt. Az egyetemi rendszer (de legalábbis a mi egyetemünk) majdnem csődbe ment, és sok oktatót el kellett bocsátani, köztük néhányat a kedvenc tanáraim közül is, akik fiatalok voltak, de még nem volt állandó státuszuk. Így hát arra a következtetésre jutottam, hogy az egyetemi oktatás nem igazán ígéretes pálya. Görög származású anyám azt szeretne volna, ha jogász lennék, ezért egy ügyvédi irodában helyezkedtem el ügyvédbojtárként. Négy évig dolgoztam ott. Szerencsémre az

egyik irodai munkatársam tudott latinul és görögül is, így az ebédszünetekben együtt olvastuk latinul Catullust és Vergilius *Eclogáit*. Ekkor még nem tudtam görögül, de ő folyton ezt hajtogatta: „Ha igazán meg akarod érteni Vergiliust, akkor ismerd meg Theokritost! Ha tudni szeretnéd, hogy mit csinált Horatius, akkor olvass Sapphót!”

Az ügyvédi irodánál töltött harmadik évem végére négy hétnyi fizetett szabadságot kuporgattam össze. Akkoriban indult egy új program New Yorkban, egy nyolc hetes kurzus, amelyen megtanították a teljes elsőéves görög nyelvtant. Ez valóban intenzív tanfolyam volt: délelőtt négy-öt óra oktatás, délután hét-nyolc óra

2. kép. Artemist és Aphrodité ábrázoló Kr. u. 2. századi varázsgemma a British Museumból (EA 56240).

A hátoldali görög felirat: „A férj számára örök a gyönyör.”
(forrás: <http://www2.szepmuveszeti.hu/talismans/cbd/475>)

gyakorlás minden egyes nap! Odaálltam a főnököm elé, és mondtam, hogy szeretném kivenni mind a négy hét fizetett szabadságomat, és kérnék még négy hét fizetés nélküli szabadságot is, de ő ragaszkodott, hogy nyolc hét fizetett szabadságot kapjak! Meglepetésemre közölte, hogy ő is tanult görögül, a Columbia Egyetemen diplomázott a harmincas években. Ez volt az ajándéka számomra. Később elmondta, hogy nagyon megörült, amikor megtudta, hogy egy fiatalember minden összespórolt szabadságát arra használja, hogy ógörögül tanuljon.

Így hát elkezdtem nyelvet tanulni, aztán görög irodalmat, főként költészetet hallgattam esténként New Yorkban. A Városi Egyetemen lehetett esti tagozatra is járni, ezért egy darabig még megtartottam az állásom az ügyvédi irodánál. Aztán a Stanfordinra mentem mesterképzésre görögöt és latint tanulni, ott diplomáztam, és ott végeztem a doktori képzést is. Ez tehát a története annak, hogy miért kezdett érdekelni az ókortudomány – főleg John Italia barátom miatt, akivel görögül és latinul olvastunk az ügyvédi irodánál, és aki maga is költő volt.

Azért mentem a Stanfordinra, hogy Horatiusról vagy Vergiliusról írjam a doktori disszertációm. Akkoriban kitűnő latin tanszék volt a Stanfordinon, ekkor került oda Londonból Edward Courtney, a kiváló latinista, a Juvenalis-kommentár szerzője.² Aztán másod- vagy harmadéves koromban találkoztam egy Jack Winkler nevű professzorral, aki épp Apuleiusról írt egy később széles körben ismertté vált könyvet.³ Mivel Apuleius *Az aranyszamár* című művében rengeteg szó esik mágiáról, Winkler többet szeretett volna tudni erről, ezért kitalálta, hogy indít egy szemináriumot az ókori görög és római varázslásról. Én is felvettem ezt az órát; azt hiszem, ez volt az első ilyen témájú kurzus Észak-Amerikában. Olyan szövegeket olvastunk, amelyekről sosem hallottam korábban: átkok, amulettek, varázspapiruszok...

BD: Mikor történt ez?

CAF: Talán 1984-ben. Azt hiszem, ez még azelőtt volt, hogy a Betz-féle fordítás megjelent volna.⁴ Lenyűgöző szövegek voltak!

BD: Görögül olvasták vagy fordításban?

CAF: Csak görög szövegünk volt. Persze a papiruszoknak létezett már a Preisendanz-féle német kiadása,⁵ de semmilyen fordítás nem volt a *defixiókhoz* vagy a fémlemezre írt amulettekhez. A görög szöveg viszont egyáltalán nem nehéz – van ugyan néhány furcsa szó vagy kifejezés, de a mondattana elég egyszerű és kevésbé változatos.

BD: Nyilván könnyebb, mint Plutarchos vagy Thukydides.

CAF: Így van. Abban a félévben, amikor Winkler órájára jártam, volt egy másik kurzusom is, amelyen Aischylos *Oresteia*-ját olvastuk. Amikor az *Eumeniszekben* ahhoz a részhez értünk, ahol az Erinysök kórusa egy Orestést megkötő éneket (*hymnos desmios*) énekel, az jutott eszembe, hogy ez épp olyan, mint a *defixiók*. Erről írtam még egyetemistaként az első rövid cikket, amelyet aztán a *Journal of Hellenic Studies* közölt.⁶ Észrevettem, hogy a varázsszövegek révén rengeteg új felismerésre juthatunk. Egészen addig az ókortudomány abból indult ki, hogy az antikvitásból származik minden, ami csak jó a nyugati kultúrában. Azokra a területekre figyeltünk (legalábbis Amerikában), amelyeken hasonlítottunk a görögökre, szemben azokkal, amelyeken különbözünk tőlük. Modern világunkban nagy hangsúlyt helyezünk a tudományokra és az ún. magaskultúrára, ezért a mágiával nem foglalkoztunk. Az Aischylos-drámában olvasható megkötő ének és a *defixiók* közti kapcsolat nyilvánvaló volt számomra, mégis csak egyetlen kommentár tett róla említést, és az is futólag. E kapcsolat jelentőségét nem ismerték föl. Nem arról van szó, hogy az ókortudósok ne hallottak volna korábban az átokszövegekről, hanem arról, hogy szerintük Aischylos semmiképp sem idézhetett egy megkötő varázslatot egy tragédia színpadán a klasszikus kori Athénban.

Volt egyfajta vonakodás a kutatókban, hogy összekapcsolják a varázsszövegeket a klasszikus Athénnal – többnyire későbbi korszakokra datálták a *defixiókat* is. Wunsch azt írta a bevezetőjében, hogy a legtöbb átoktábla valószínűleg a Kr. e. 3. századból vagy későbből származik.⁷ Volt azonban egy Wilhelm nevű kutató, aki az apaneveket és a *demos*-megjelöléseket felhasználva kimutatta, hogy számos *defixio* a klasszikus korban élt emberek ellen irányult, sőt fennmaradt Démostenés és más híres politikusok ellen írt átokszöveg is, ezért nincs okunk azt gondolni, hogy művelt arisztokraták biztos nem használtak efféle praktikákat.

Így hát tökéletes pillanatban kezdtem az ókori mágiával foglalkozni, hiszen már sokat tudtam a görög irodalomról – persze sokan mások is –, de a mágia bevonásával új ablak nyílt számomra a görög szövegekre. Az elmúlt bő huszonöt évben amellet, hogy született egy könyvem a szerelmi varázslásról⁸ és egy másik a talizmánokról és trójai lovakról,⁹ írtam legalább egy tucat tanulmányt arról, hogy a *defixiók*, amulettek, ráolvasások révén milyen új megközelítést nyerhetünk pl. Theokritos 11. idilljéhez vagy egy *Lysistraté*-jelenethez, és így tovább. Sosem vesztettem el az egyensúlyt az irodalom és a mágia között, sőt egészen a közelmúltig a legtöbb általam tartott kurzus a görög irodalomról, főleg költészetéről szólt. Egyik utolsó könyvem a görög elégia versszak szerkezetéről született, és semmi köze a mágiához.¹⁰

BD: *Éppen ezt szerettem volna kérdezni: hogyan volt képes összeilleszteni ezt a két látszólag homlokegyenest eltérő kutatási területet?*

CAF: Nos, az iménti rövid életrajzból jól látható, hogy mindig is érdekelt az irodalom. Egészen a Winkler-szemináriumig viszont semmit sem tudtam az antik görög mágiáról, holott a költészet fontos alkotóeleme a mágiának, különösen a görögöknél, hiszen a rómaiak előtt a varázslás jórészt szóbeli jellegű volt. Néhány esetben leírták, ahogy az átoktábláknál látjuk, de az írásbeliség csak a római korban kezd meghatározóvá válni.

Volt egy másik oka is annak, hogy mindig komoly kulturális erőként tekintettem a mágiára: az olasz származású nagymamám. Nem volt magasan iskolázott, de rendkívül éles eszű üzletasszony volt – és hitt a mágiában! Voltak amulettjei, és amikor apám elment a koreai háborúba, egy egész füzérnyit kellett magával vinnie: fokhagymadarabkákat, fonalakat, Szent Kristóf-medálokat; némelyik katolikus volt, némelyik nem keresztény. A nagymamám Olaszország hegyvidékéről, az Abruzzókból származott, és onnan hozta az amuletteket is.

BD: *Ma is sokan hisznek hozzá hasonlóan a mágiában, nemde?*

CAF: Pontosan! Azt akartam mondani, hogy amikor szóba került a mágia, rögtön a nagymamámra gondoltam. A varázslásba vetett efféle hit láttán sokan azt hihetik, hogy az ilyen ember ostoba vagy gyengeelméjű. Nem így van! Vagy azt is hihetik, hogy az illető nem vallásos. Megint csak nem így van! A nagymamám rendkívül vallásos katolikus volt, aki hetente háromszor ment templomba, és minden egyes alkalommal imádkozott Szűz Máriához külön-külön mind a tizenhárom unokájáért, az összes gyermekéért, a húgaiért, az ő férjeikért, az összes unokahúgáért és unokaöccséért.

Ezért aztán az állandó vita, hogy mi a mágia és mi a vallás, vagy hogyan különböztessük meg a kettőt, ez sosem érdekelt. Az sem, hogy sokak szerint a mágia féleszűeknek való. A nagymamám és az ő nemzedékének számos tagja okos volt és sikeres, és ez a tapasztalat segített, hogy rokonszenvvel szemléljem az ókori varázslókat is. Arra gondoltam, megéri tanulmányozni őket, hogy jobban megértsük, milyen szerepe lehetett a mágiának egy modern tudományos fejlődést még nem ismerő társadalomban. Az a néhány kutató, aki a második világháború előtt ókori varázslással foglalkozott, megpróbálta elszigetelni a jelenséget, és azt állították, hogy nők, rabszolgák, gyerekek vagy szegény emberek üzték a varázslást, és nem a férfi elit. Ma már tudjuk, hogy nem ez volt a helyzet. Azt is próbáltam kideríteni, hogy miként használták a varázslást nyilvánosan. Írtam egy cikket a *JHS*-be a *sympatheia*n alapuló mágiáról, amely elsősorban az esküteteleknél figyelhető meg.¹¹ Mindez segített észrevenni olyan dolgokat, amelyekre mások vakok voltak, mert úgy vélték, a nyilvános ünnepeken nem lehetett szó varázslásról.

BD: *Szóval Önt nem izgatja az a kérdés, ami Frazer, Evans-Pritchardot és sok más kutatót foglalkoztatott a 20. században, hogy miként definiáljuk a mágiát, szembeállítva vagy összehasonlítva a vallással vagy a tudománnyal?*

CAF: Azt hiszem, ez egy csapda. Amikor Fribourban több szemináriumot és előadást is tartottam a hallgatóknak, Véronique Dasen megkért rá, hogy beszéljek a mágia meghatározásáról. Azt mondtam, hogy a mágia egy nagyon hasznos modern kifejezés, mert amikor kimondom ezt a szót, akkor eszedbe jut róla valami, de nem hiszem, hogy az ókoriak egyértelműen megkülönböztették volna a mágiát a vallástól, különösen nem az amulettek terén. Azt is mondtam, hogy a legjobb írás erről Henk Versnel *Numen*ben megjelent cikke,¹² ahol világosan levezeti, hogyan sétálnak bele a mai kutatók a csapdába, amikor az elnevezéssel bajlódnak, és nem jutnak túl a meghatározás kérdésén. Igaz, hogy egy politeista kultúrában a varázslás a hiedelemvilág szerves része, de ettől még miért ne használhatnánk rá a saját étikus terminusunkat? Ezért aztán én nem töprengenek rajta ennyit. A mágia egy remek modern kifejezés, amellyel egymás közt megnevezhetjük a jelenséget.

BD: *Térjünk vissza egy kicsit az életrajzához és a PhD tanulmányaihoz. Ön a Stanfordon védte meg a doktori dolgozatát 1988-ban, amelynek címe: „Talismans, Voodoo Dolls and Other Apotropaic Images in Ancient Greek Myth and Ritual”. Elmondaná, hogy miért fordult az érdeklődése az őrzőszobrok és más bajelhárító ábrázolások felé?*

CAF: Az egész egy *Odyseeia*-beli szöveghellyel kezdődött, ami nagyon tetszett nekem. Odysseus megérkezik a phaiákok földjére, és amikor besétál Alkinoos palotájába, a kapu két oldalán lát két aranyból és ezüstből készült kutyát, amelyek „soha meg nem öregsznek, élnek örökké.”¹³ Nagyon érdekelték a homérosi jelzők, ezért kiderült, hogy ez a két jelző, *athanatos* és *ageros*, máshol kizárólag istenekre vonatkozik. Az volt az alapgondolatom, hogy az ilyen szobrokat élőknek ábrázolja az eposz, amelyek ténylegesen védelmezik a bejáratokat, ezért elkezdtem összegyűjteni az erre vonatkozó forrásokat.

Ráadásul még hallgatóként kacérokodtam a gondolattal, hogy egyiptológus legyek. Két és fél évig tanultam hieroglif írást olvasni, voltam egy féléves kurzuson az egyiptomi Alexandriában, ezért jóval többet tudtam az egyiptológiáról, mint a legtöbb klasszikus ókorász. Érdekelt Mezopotámia is. Hamarosan rájöttem, hogy a bejáratokat őrző élő szobrok motívuma a közel-keleti hagyományból származik. Így ez lett a disszertációm egyik fejezete.

Aztán van Homérosnál egy rövid történet két halandóról, akik egyszer megkötözve bezárták Arést egy bronzkorsóba egy évre. A hatsoros történetet a csatában megsérült Aphrodité vigasztaló Dióné szájába adva beszéli el nekünk az eposz.¹⁴ Megnéztem a *scholion*okat és a modern kommentárokat is, de semmit se találtam. Végül Arés megkötözésének motívumát kutatva kiderült, hogy a késő ókorban sok olyan Arés-ábrázolásról tudunk, amelyeken azért kötözték meg a hadistent, hogy elhárítsák a thrákok vagy a gallok támadásait. Sikeresen megalkotnom a háborús veszélyek megelőzésére szolgáló görög rítusok tipológiáját. Ez lett egy újabb fejezet.

Akkoriban A. E. Raubitschek és M. Jameson is a Stanfordon tanítottak, ezért bejártam az óráikra epigráfiát tanulni. Itt figyeltem föl a klarosi jósda válaszüzeneteire, amelyek a Kr. u. 166-os nagy járvány idején keletkeztek. Három feliraton szerepelt az utasítás, hogy a jóslatkérők emeljenek szobrot Apollónnak a kapunál, amint az íját tartva arccal kifelé néz. Amellett

érveltem, hogy mivel Anatóliában Apollónt betegséget hozó istenként ismerték, az ábrázolásával a „hasonlót a hasonló ellen” (*similia similibus*) elve alapján igyekeztek távol tartani a járványt a várostól.

BD: Alighanem az Ancient Greek Love Magic című könyve miatt ismerik Önt a legtöbben. Honnan jött az ötlet, hogy szerelmi varázslással foglalkozzék?

CAF: Nos, ez egy érdekes történet, amely a *Magika Hiera* című kötet születéséhez kapcsolódik.¹⁵ A projektet még hallgató korunkban kezdtük szervezni Dirk Obbinkkal. Szeretünk volna rendezni egy konferenciát a Stanford Egyetemen, amelyre meghívjuk Kotanskyt, Versnelt, Strubbét, és másokat, de sajnos nem jött össze a pályázati pénz, ezért el kellett vetnünk a konferencia tervét, és csak arra kértük a meghívottakat, hogy küldjenek tanulmányokat egy kötet számára. A szerkesztés során nekem jutott a tanárom, Jack Winkler tanulmánya, a szerelmi varázslásról írt híres esszéje.¹⁶ Rájöttem, hogy egyáltalán nem értek egyet a tartalmával. Sokat beszélgettem vele erről, míg végül – mivel kiváló tanár volt – ezt mondta nekem: „Továbbra is úgy vélem, hogy igazam van, de szerintem meg kéne írnod a saját cikket erről a kérdéssel.” Végül persze nem cikket, hanem könyvet írtam, de sajnos ő már nem láthatta beszélgetéseink gyümölcsét, mert 1990-ben meghalt.

Szóval tulajdonképpen az volt a hagyatéka számomra, hogy olyasmiről írjak, amiben nem értettünk egyet. Így jutottam el oda, hogy rájöjjelek: megint csak a mai terminus, a „szerelmi varázslás” okozza a problémát. Görögül nincs általános érvényű kifejezés a szerelemre. Végül elkülönítettem két önálló kategóriát: az *erós*-mágiát és a *philia*-mágiát. De akkor még megelégedtem azzal, hogy írok pár cikket erről. Ekkoriban *junior professor* voltam a Chicagói Egyetemen, és a tanszékvezetőm, Bob Kaster, aki ma a Princetoni Egyetem kiváló latinistája, így szólt hozzám: „Már sok előadást tartottál és számos cikket írtál a szerelmi varázslásról – miért nem írsz egy könyvet róla?” Korábban ez meg sem fordult a fejemben, de ekkor eldöntöttem, hogy így lesz...

BD: Azt nem értem a könyvében, hogy mit jelent a címében szereplő görög jelző. Azért görög, mert az összes forrásunk görögül van? Azért kérdezem, mert például a démotikus papiruszok közt is lehet találni nagyon hasonló szövegeket. A szerelmi varázslatok nagy részét a császárkorban írták le, amikor a sokféle eltérő hagyományból táplálkozó mágikus koiné lépett a helyi hagyományok helyébe.

CAF: Igen, ez egy fontos kérdés. Minél többet tudok a római kori mágiáról, annál bonyolultabbnak tűnik. Vannak egyiptomi források, van a zsidó anyag, és így tovább. Egyszerűbbnek tűnt számomra, ha az archaikus, klasszikus és hellénisztikus korszakra korlátozom a kutatást, és ott aztán megállok, de mégis használtam a későbbi időszakból származó varázspapiruszokat a görög mágiához. Azt hiszem, a varázspapiruszok az egyiptomi és a zsidó varázslásra vonatkozóan is kitűnő források. De helyesebbnek tűnt meghúzni egy vonalat, mert a görögök nemiségről alkotott képéről világos elképzelésem volt. A kötet bevezetésében megvédem ezt az álláspontomat.¹⁷ Inkább az a furcsa nekem, hogy a korábbi könyveim (a talizmánokról és

a szerelmi varázslásról) szinkrón tanulmányok voltak a francia *longue durée* elvei mentén. Egyszerre voltak lényegileg strukturalisták, különösen a talizmánok vs. *apotropaionok* vagy az *erós* vs. *philia* bipoláris osztályozásában, és egyszerre volt „történetileg lágy fókuszuk” (*historically soft focus*), ahogyan James Redfield kollégám mondta, mert egy általános kulturális motívum megfejtése érdekelt. Mindazonáltal mindkét könyv végén van egy rész arról, hogy milyen történeti keretekbe illeszkednek ezek a források.

Egészen más a helyzet a mostani, amulettekre vonatkozó kutatásommal. Nemrég fejeztem be egy történeti jellegű munkát, ami korábban eszembe se jutott volna. A könyv jövőre jelenik meg, és az lesz a címe, hogy *The Transformation of Ancient Greek Amulets in Roman Imperial Times*. Az a pillanat érdekelt, amikor a sokféle görög szóbeli hagyományt elkezdik leírni amulettekre, és az, hogy ez milyen további változásokat hoz a Kr. u. 2–3. században.

BD: Tulajdonképpen miért kezdik leírni az eddig szóbeli varázslatokat?

CAF: Azt hiszem, ez azzal lehet összefüggésben, hogy a Földközi-tenger vidéke egyetlen hatalmas kulturális rendszerré válik, és megjelenik a kozmopolita ember fogalma. El lehet utazni az egyik nagyvárosból a másikba, Marseilles-ből Karthágóba, Athénba, fel a Fekete-tengerre, le Alexandriába, és közben mindvégig érezni lehet, hogy egy közös, többnyire görög nyelvű kultúra részesei vagyunk. Ugyanekkor kezdenek elterjedni a mágikus kézikönyvek is. Bizonyosan állítható, hogy sokan receptkönyvekből dolgoznak, mivel gyakran ugyanazzal a formulával vagy gemmatípussal találkozunk Afganisztánban és Spanyolországban stb. Így válik az írás fontossá a varázslásban. Ráadásul ugyanez a trend figyelhető meg a római epigráfiai szokásokban is. Hadrianus korától ugrásszerűen nő a felíratos emlékek száma, különösen a birodalom keleti felében.

BD: A könyve elolvasásakor volt egy olyan érzésem, hogy a megkötő formulák és szerelmi kényszerítések többnyire uniszex jellegűek, és nem volt mindig világos, hogy milyen alapon köthető a két szexuális pólushoz a philia- és az erós-mágia. Ha egy megkötő szerelmi varázslat áldozata történetesen férfi, akkor azt kell feltételeznünk, hogy homoszexuális kényszerítéssel van dolgunk?

CAF: Matthew Dickie írt egyszer egy cikket a *Classical Quarterly*-ben, ahol ugyanezt kifogásolta.¹⁸ Azt hiszem, félreértette, amit írtam, mert én nem biológiailag, hanem társadalmi értelemben definiáltam a nemiséget. Arra próbáltam rámutatni, hogy a kurtizánok *erós*-mágiával igyekezhetek elcsalni a fiatal férfiakat otthonról. Tehát nem az határozta meg az alkalmazott varázslattípust, hogy a felhasználónak pénisz-e van vagy hüvely-e, hanem az, hogy milyen szerepet tölt be a társadalomban.

BD: Ha már az antik varázslás ilyen sok területével foglalkozott, akkor vajon olvashatunk-e majd egyszer Öntől egy összefoglaló munkát az ókori mágiáról?

CAF: Hát, ha egyszer tényleg megírom, akkor annak megint csak „Ókori görög mágia” (*Ancient Greek Magic*) lesz a címe,

mert az archaikus korszaktól kezdve követném nyomon a görög varázslás fejlődését. Campbell Bonnernek van egy Wünschtől kölcsönzött elmélete a nemzeti (görög, egyiptomi, zsidó) mágikus tradíciókról, amelyek aztán egy Kr. u. 1. századi átalakulás során Mediterráneum-szerte használt „nemzetközi mágiává” válnak. Engem továbbra is a görög hagyomány érdekel, és az is, hogy a görög mágia kellékei, mint például a *defixiók*, miként alakulnak át a nemzetközi mágia részévé válva. A könyv egyszerre lesz leíró és történeti jellegű, a klasszikus kortól az ókor végéig követve a fejlődés útját.

BD: Az imént említette, hogy a prostituáltak gyakran használhattak bizonyos fajta varázslatokat. Ez az oka annak, hogy Ön egy ókori prostituáltakról szóló tanulmánykötet társszerkesztője lett,¹⁹ és az utóbbi időben reneszánsz kurtizánokkal is foglalkozni kezdett?

CAF: Néhány kollégám a Chicagói Egyetemen japán gésák, illetve reneszánsz velencei és firenzei kurtizánok kutatásával foglalkozik. Tőlük tudtam meg, hogy e kultúrák kurtizánjai számos olyan dolgot érthettek el, amelyet a hagyományos szerepeket betöltő háziasszonyok vagy családanyák sosem. Széles körű műveltségre tehetek szert: könyveket, verseket írhattak, zenét komponálhattak és zenélhettek is, lehetnek festők vagy bármilyen hasonló, ha feladták családanyai vagy nemesasszonyi terveiket. E nők gyakran más városokból származtak – csakúgy, mint az ókori Hellasban. A híres athéni kurtizánok mind Milétosban, Lesboson vagy Korinthosban születtek. A kurtizánt görögül *hetairának* nevezték, amelynek hímnemű megfelelője (*hetairós*) annyit tesz: társ, egyenrangú fél, a lakomán résztvevő baráti kör tagja. Volt valamiféle „férfiasság” a kurtizánokban, és érdekelt, hogy ez miként őrződött meg. A reneszánsz Velence persze különleges esetnek számít. Az inkvizíció levéltári forrásainak alapos kutatása révén kiderült, hogy sok varázslással megvádolt kurtizán görög földről származott.

Sokan nem jutnak túl azon az elképzelésen, hogy a kurtizánok nem többek egyszerű prostituáltaknál. A görög világban nagy különbség volt a kettő között. A prostituáltak (*pornai*) a férfiak tulajdonában voltak, úgy kezelték őket, mint a rabszolgákat, és így egészen más életük volt, mint a *hetairáknak*. Van egy sajátos vonása a kurtizánok világának, ami más kultúrákban is megfigyelhető: a kurtizánok társadalmilag újratermelik önmagukat. Fiatal lányokat fogadnak örökbe, és tanítják őket, különösen a szép és okos lányokat; a sikeresebbek még saját házat is tudnak vásárolni maguknak, ahová újabb lányokat hozhatnak, hogy neveljék őket. Van egy érdekes jelenet Xenophón *Emlékeim Sókratésról* című művében, amikor Sókratés és barátai elmennek Theodoté házába.²⁰ Állítólag ekkoriban ő volt a leggyönyörűbb kurtizán Athénban, és a látogatók érkezésekor éppen portrét festettek róla. Olyan ez a pillanat, mint a kukkolás: Sókratés és a társai be akarnak menni, hátha ruhátlanul áll modellt a képhez. Valójában azonban teljes díszbe öltözött ül „anyjával”, és Sókratés ugyanúgy írja le a házat, ahogyan Odysseus Alkinoos palotáját: Theodoté otthona csodaszép és gazdagon díszített, ám kizárólag női szolgáltatók vannak. Dióhéjban: ez egy női világ, amelynek egyetlen nő a vezetője, és azok alapján, amit a gésa kultúráról és a középkori kurtizán kultúrákról tudunk, Theodoté „anyja” aligha vér szerinti édesanya, hanem inkább egy nő, aki befogadta őt az utcáról, vagy

3. kép. Szerelmi kényszervarázslat receptjéhez mellékelte mágikus lény rajza egy Kr. u. 4. századi varázspapiruszon (forrás: Oslói Papiruszgyűjtemény, P. Osl. inv. 1. col. 3). A varázslat magyar fordítása: *Vallástudományi Szemle* 2010/4. 81

egy szentély bejáratánál kiteve rátalált. Szóval valahogy képesek voltak továbbadni a vagyonukat és a képzettségeiket egy kizárólagosan női rendszerben, amely lehetővé tette számukra, hogy pénzügyileg éppen olyan függetlenek legyenek, mint a férfiak. Nyilván minden rendszerben voltak sikeresebb és kevésbé sikeres kurtizánok, és azok, akikről irodalmi forrásainkból értesülünk, bizonyosan a sikeresek közé tartoztak.

BD: Vajon a római kurtizánok esetében alapvetően más volt helyzet?

CAF: Sharon James írt egy kiváló könyvet,²¹ amelyben amellett érvel, hogy a római elégiákban szereplő imádott hölgyek befolyásos kurtizánok lehettek, és ez szépen illik a fenti képbe. Ez kívül esik a szakmai kompetenciámon, de engem meggyőzött a könyve arról, hogy Rómában hasonló jelenséggel találkozunk. Ez vagy azért van, mert a jelenség transzkulturális, azaz történeti kapcsolatok nélkül is felbukkan különböző területeken, vagy azért, mert görög hatásra Rómában is kialakult. De akárhogy is van, a római helyzet nagyon hasonló a göröghöz.

BD: A Chicagói Egyetemen tanítva miként látja az antik mágia kutatásának jövőjét? Sok hallgató érdeklődik e terület iránt?

CAF: Mindig akad egy-két hallgató, akit érdekel a mágia, és az elmúlt évek során jöttek Fulbright ösztöndíjasok Lengyelországból, Spanyolországból, Izraelből és Görögországból is, hogy egy évig nálam tanuljanak. De sosem kívántam iskolát teremteni az ókori mágia kutatásában. Chicagóban a hallgatók vagy filológiai programot végeznek, amelynek címe „Klasszikus nyelvek és irodalmak”, vagy történelmi programot, amelyet „Ókori mediterrán világ”-nak hívnak, és ahol a görög mellett egy másik nyelvet is tanulnak: latint, klasszikus egyiptomit, démotikust, koptot, hébert vagy hettitát. Akik mágiával szeretnének foglalkozni, azok többnyire egyiptomit vagy arámit tanulnak a görög mellett. Azt szoktam mondani nekik, hogy olvassanak sokat, és vegyenek föl más kurzusokat is az

egyetem más tanszékeiről, és hogy egyáltalán ne érezzék kötelezőnek, hogy mágiával foglalkozzanak.

Az amerikai rendszerben az egyetemi oktatóknak szókratikus küldetése van: az a dolgunk, hogy a hallgató által választott kutatás mellett bábáskodjunk. Nem ajánlunk nekik témát. Minden hallgató különleges és egyedi, hiszen van már valami sajátos tudása különböző kultúrákról és szövegekről. Sosem tanácsoltam a hallgatóimnak, hogy mágiakutatók legyenek, vagy hogy olyan cikkeket írjanak, mint én – valójában abból

a nagyjából tucatnyi hallgatóból, akik a vezetéssel írták a doktori disszertációjukat, csak egy írt mágiáról. Persze a többiek is mind jártak hozzám olyan órákra, ahol ókori varázslásról, *defixió*król, *nekromanteiá*ról és egyebekről volt szó, de aztán mentek a maguk útján. Számomra ez annak a jele, hogy egészséges a képzés.

Az interjú készítette és angolból fordította, valamint a jegyzeteket összeállította Bajnok Dániel

Bibliográfia

- Bajnok D. 2016. „Sympathy with the Practitioners: Interview with Christopher A. Faraone”: Szabó Á. (szerk.): *From Polites to Magos: Studia György Németh sexagenario dedicata*. Budapest–Debrecen, 51–62.
- Courtney, E. 1980. *A Commentary on the Satires of Juvenal*. Berkeley.
- Betz, H. D. 1986. *The Greek Magical Papyri in Translation. Including the Demotic Spells*. Chicago–London.
- Dickie, M. W. 2000. „Who Practiced Love-Magic in Classical Antiquity and in the Late Roman World?”: *The Classical Quarterly* 50, 563–583.
- Faraone, C. A. 1985. „Aeschylus’ ὕμνος δέσμιος (Eum. 306) and Attic Judicial Curse Tablets”: *Journal of Hellenic Studies* 105, 150–154.
- Faraone, C. A. – Obbink, D. (szerk.) 1991. *Magika Hiera. Ancient Greek Magic and Religion*. New York – Oxford.
- Faraone, C. A. 1992. *Talismans and Trojan Horses: Guardian Statues in Ancient Greek Myth and Ritual*. New York – Oxford.
- Faraone, C. A. 1993. „Molten Wax, Spilt Wine and Mutilated Animals: Sympathetic Magic in Early Greek and Near Eastern Oath Ceremonies”: *Journal of Hellenic Studies* 113, 60–80.
- Faraone, C. A. 1999. *Ancient Greek Love Magic*. Cambridge–London.
- Faraone, C. A. – McClure, L. K. (szerk.) 2005. *Prostitutes and Courtesans in the Ancient World*. Madison–London.
- Faraone, C. A. 2008. *The Stanzial Architecture of Early Greek Elegy*. Oxford.
- Gager, J. J. 1992. *Curse Tablets and Binding Spells from the Ancient World*. New York – Oxford.
- James, S. L. 2003. *Learned Girls and Male Persuasion. Gender and Reading in Roman Love Elegy*. Berkeley – Los Angeles – London.
- Preisendanz, K. et al. (szerk.) 1973–1974. *Papyri Graecae Magicae: Die Griechischen Zauberpapyri 2*. Vols. I–II. Stuttgart.
- Versnel, H. S. 1991. „Some Reflections on the Relationship Magic–Religion”: *Numen* 38, 177–197.
- Wilhelm, A. 1904. „Über die Zeit einiger attischer Fluchttafeln”: *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts* 7, 105–26.
- Winkler, J. J. 1985. *Auctor & Actor: A Narratological Reading of Apuleius’ Golden Ass*. Berkeley–London.
- Winkler, J. J. 1991. „The Constraints of Eros”: Faraone–Obbink (szerk.) 1991, 214–243.
- Wünsch, R. 1897. *Defixionum Tabellae. Inscriptiones Graecae Vol. III. Pars III. Appendix*. Berlin.

Jegyzetek

- 1 Az angolul készült interjú eredeti megjelenésének helye: Bajnok 2016.
- 2 Courtney 1980.
- 3 Winkler 1985.
- 4 Betz 1986.
- 5 Preisendanz 1973–1974.
- 6 Faraone 1985.
- 7 Wünsch 1897, i: „Affirmare tamen licebit, plerosque titulos tertii a. Chr. n. saeculi esse; unus fortasse quinti est (n. 26), plures quarti, pauci secundi, nullus inferiorum aetatum.”
- 8 Faraone 1999.
- 9 Faraone 1992.
- 10 Faraone 2008.
- 11 Faraone 1993.
- 12 Versnel 1991.
- 13 *Odysseia* VII. 94, Devecseri Gábor fordítása.
- 14 *Ilias* V. 385–391: „Türt Arés, mikor öt Ótos s az erős Ephialtés, / két fúsarja Alóeusnak, lekötözte keményen. / Érc-korsóba kötöztve tizenhárom havon át volt: / és tán még odavész Arés, ki mohó a csatán, ha / mostohaanyjuk, a szépséges-szép Éeriboia / nem szól Hermésnek, ki utána kilopta nagy Arést, / már miután a kemény kötelék kínozta sokáig” (Devecseri Gábor fordítása).
- 15 Faraone–Obbink 1991.
- 16 Winkler 1991.
- 17 Faraone 1999, 30–31.
- 18 Dickie 2000.
- 19 Faraone–McClure 2005.
- 20 Xenophón: *Emlékeim Sókratésről*, III. 11.
- 21 James 2003.